

Ewa Rogowska-Cybulska

"Modlitewniki Kalwarii
Wejherowskiej (1785-1901) :
słownictwo i frazeologia", Izabela
Kępka, Gdańsk 2005 : [recenzja]

Acta Cassubiana 8, 342-345

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Ewa Rogowska-Cybulska

Izabela Kępka, *Modlitewniki Kalwarii Wejherowskiej (1785-1901). Słownictwo i frazeologia,*

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2005, ss. 146

Nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Gdańskiego pod koniec 2005 roku ukazała się książka Izabeli Kępki poświęcona słownictwu i frazeologii XVIII- i XIX-wiecznych modlitewników wydawanych dla pielgrzymów udających się do Kalwarii Wejherowskiej, noszących do r. 1833 tytuł *Droga do nieba przez dobra męki Jezusowej przypadająca, to iest: trakt publiczny dla uroczystey processyi z kościoła stolcemburskiego W.W.O.O. Reformatów, na obchodzenie Kalwarii pod Weyherowem i rozpamiętywanie męki Jezusowej dla pożytku dusz, i przymnożenia wiernych Kościołowi świętemu, z przydatkiem nabożnych każdemu czasowi służących pieśni i innych nabożeństw ułożony*, w r. 1861 także ze zmianą w części środkowej na: *...dawniej z kościoła stolcemburskiego W.W.O.O. Reformatów, a w tych latach z kościoła parafialnego oliwskiego pod Gdańskiem...*, a w r. 1871, 1885 i 1901 tytuł: *Droga do nieba, czyli rozpamiętywanie męki P. Jezusa i innych tajemnic świętych w pobożnej pielgrzymce do kalwarii, będącej pod zarządem OO. reformatów przy mieście Wejherowie, z przydatkiem niektórych pieśni i modlitw nabożnych*.

Poddane analizie lingwistycznej modlitewniki, stanowiące własność wejherowskiego zakonu oo. franciszkanów, należą do dziedzictwa kulturowego Pomorza jako zabytki piśmiennictwa religijnego dokumentujące istotny fragment dawnego życia społecznego i duchowego tego regionu. Jak wszystkie modlitewniki, pełniły one funkcję pedagogiczno-katechetyczną oraz pomocniczą w modlitwie prywatnej, miały jednak również funkcje dodatkowe, wynikające z przynależności do gatunku modlitewników kalwaryjskich, zwanych też kalwaryjkami, opracowywanych dla pątników nawiedzających w pielgrzymkach kalwarie Męki Pańskiej. Dzieje tego gatunku wiążą się z dziejami polskich kalwarii, a reprezentowany jest on m.in. przez modlitewnik Kalwarii Zebrzydowskiej z 1611 r., modlitewnik sanktuarium Męki Pańskiej na Górze Świętej Anny z 1767 r. i kalwaryjkę paclawską z 1768 r. Kalwaryjka z Wejherowa stanowiła prawdopodobnie drugi chronolo-

gicznie tego typu zabytek na ziemiach polskich, istnieją bowiem dowody wydania jej już w 1717 r., choć edycja ta nie zachowała się do naszych czasów. Modlitewniki wejherowskie są zatem o ponad pół wieku młodsze niż sama kalwaria, która została ufundowana przez Jakuba Wejhera na podstawie zgody biskupa włocławskiego z 1649 r. Pierwsze nabożeństwo odbyło się na niej 20 czerwca 1654 r., zaś regularne pielgrzymki do wejherowskiej Drogi Męki Pańskiej organizowano już od 1661 r., początkowo z Gdańska-Chełma (zwanego wówczas Stolcenbergiem), później z kościoła w Oliwie. Pierwszy dzień dwudniowej pielgrzymki przeznaczano na nabożeństwo do Jezusa, drugi – na nabożeństwo maryjne, natomiast na samej kalwarii nawiedzano kaplice i odprawiano drogę krzyżową. Na zawartość wejherowskiej *Drogi do nieba...* składają się zatem m.in. modlitwy poranne i wieczorne, wskazówki dotyczące rozważań podczas mszy św., schemat nabożeństw związanych z pielgrzymką, rozważania modlitewne podczas obchodzenia kaplic i stacji drogi krzyżowej, pouczenia i modlitwy dotyczące spowiedzi i komunii św., modlitwy do świętych, litanie i pieśni roku liturgicznego.

Najstarszą do dziś zachowaną wejherowską kalwaryjką jest egzemplarz z 1785 r., poważnie zdekompletowany, m.in. bez strony tytułowej. Ponadto zachowały się edycje z lat 1822, 1833, 1861, 1866, 1871, 1877, 1885 i 1901, a wiadomo również o wydaniach z lat 1717, 1796 i 1811, które się jednak nie zachowały. Pod względem układu i redakcji tekstów zasadnicze różnice zachodzą pomiędzy wydaniem z lat 1785–1861 i z lat 1871–1901, a zmiany polegające na dostosowaniu kolejności modlitw do przebiegu pielgrzymki wprowadził ojciec Grzegorz Suleja z wejherowskiego klasztoru.

W książce o języku wejherowskich kalwaryjek analizie poddano 6 z 9 najstarszych zachowanych modlitewników: z 1785, 1833, 1861, 1871, 1885, 1901, gdyż pozostałe 3 wydania były wiernymi przedrukami wydań analizowanych: wydanie z 1822 r. – wydanie z 1785, wydanie z 1866 r. – wydanie z 1861, a wydanie z 1877 – wydanie z 1871 r. W badaniach nad warstwą leksykalno-frazeologiczną wejherowskich kalwaryjek pominięto ponadto teksty modlitw, litanii i pieśni znanych całemu Kościołowi w Polsce, takich jak *Modlitwa Pańska*, *Skład Apostolski*, *Gorzkie żale*, *Godzinki o Niepokalanem Poczęciu*, *Różaniec o Najświętszej Maryi Pannie*, *Litania o Najśladszym Imieniu Jezus*, *W żłobie leży*, *Wisi na krzyżu*, jako niereprezentatywnych i dla regionu, i gatunku.

Zasadniczą część książki stanowią dwa słowniki: alfabetyczny zbiór słownictwa charakterystycznego dla modlitewników Kalwarii Wejherowskiej i podzielony na grupy semantyczne wybór struktur frazeologicznych występujących w tekstach zamieszczonych w wejherowskich kalwaryjkach.

W pierwszym słowniku zgromadzone zostały wyekscerpowane z wszystkich analizowanych wydań *Drogi do nieba...* leksemy we współczesnej polszczyźnie nieużywane, przestarzałe lub o innym zakresie użycia, ilustrowane cytatami z tekstów modlitewników. Wśród 455 tak wybranych wyrazów znalazły się przede

wszystkim słowa o charakterze religijnym, np. *bogomyślność* ‘medytacje, rozmyślanie o Bogu’, *elewacja* ‘podniesienie hostii i kielicha w czasie mszy’, *kwadragiena* ‘odpuść czterdziestodniowy’, terminy prawne, np. *ekskuzować* ‘uniewinniać’, *legować* ‘dawać w prezencie’, przyrodniczo-geograficzne, np. *insula* ‘wyspa’, *list* ‘liść’, *luminarz* ‘gwiazda’, *nawałność* ‘nawałnica’, *pluskota* ‘słota’, psychologiczne, np. *afekt* ‘uczucie’, *kontentować się* ‘cieszyć się’, *smętny* ‘smutny’, *wstydać się* ‘wstydzić się’, *zadrośliwy* ‘zazdrosny’, a także słownictwo o charakterze gramatycznym, np. *jako, krom, miasto* ‘zamiast’. Część tę uzupełnia wykaz wtretów łacińskich i greckich występujących w tekstach liturgicznych, np. *Agnus Dei* ‘Baranek Boży’, odnoszących się do liturgii, np. *Venerabile* ‘Najświęstszy Sakrament’, oraz związanych z działalnością Kościoła, np. *Episcopus Culmensis* ‘biskup chełmiński’, *Permittimus imprimi* ‘pozwalamy drukować’.

Związki wyrazowe zawarte w tekstach wejherowskich kalwaryjek – a wypisano ich z analizowanych modlitewników 550 – podzielone zostały na wyrażenia, zwroty i frazy, a wyrażenia dodatkowo na określenia: Jezusa, np. *Baranek niewinny, bogactwo nasze, dobro wiekuiste, niebieskie Dzieciątko, morze łask nieprzebrane, wonny kwiat, Maryi, np. balsam hojnie płynący, ranna jutrzeńka, gwiazda morską, przechodnia brama niebieska, Matka górnej światłości, jedyna po Bogu nadzieja, ozdoba Panińska, Niebieska perła, światłość Apostołów, Męczenników i Wyznawców, ziemia żyzna, Boga, np. nieskończona dobroć, Wszechmocny Monarcha, światłość duszy mojej, Ojciec Bóg, ludzi, np. naród ludzki, rodzaj potomny, grzeszników, np. niezbożna kupa, Adamowe potomstwo, synowie Ewy, grzechu, np. grzechu makula, grzech w Adamie i Ewie, upały grzechowe, najazdy szatańskie, szatana, np. nieprzyjaciel zbawienia, strony przeciwne, żądło grzechu śmiertelnego, życia doczesnego, np. chwila doczesna, śmierci, np. dolina ostatnia, ziemi, np. machina troista ‘ziemia, morze i powietrze’, ziemski Syjon, nieba i wieczności, np. rajską chwata, góra niebieska, gody wieczne, piekła, np. bezdno piekielne, a także inne wyrażenia frazeologiczne, np. góra przykra ‘Kalwaria’, Jerzolima nowa ‘Kalwaria Wejherowska’, rzecz Gabrielowa ‘zwiastowanie’. Zwroty, np. *brać ablucje* ‘myć ręce’, *dać się w moc* ‘uciekać pod opiekę’, *dostać nieba* ‘zostać zbawionym’, *krepować się miłością* ‘doznawać miłości’, *obrać z rozumu* ‘pozbawić rozumu’, *położyć żywot* ‘umrzeć’, *uderzyć policzkiem* ‘spoliczkować’, *zejść według ciała* ‘umrzeć’, podano w kolejności alfabetycznej, bez podziału na grupy semantyczne. Wśród analizowanych frazeologizmów wystąpiła też jedna fraza: *mówi się Ewangelia* ‘czyta się Ewangelię’.*

Opis leksyki i frazeologii wejherowskich kalwaryjek uzupełniają uwagi o ich stylu. Do właściwości stylistycznych specyficznych dla tych tekstów należą: sakralność, przejawiająca się głównie w nagromadzeniu słownictwa bezpośrednio związanego z liturgią, obrzędami religijnymi i życiem Kościoła, określeń stosowanych wobec Boga i świętych oraz ukazujących stosunek Boga do człowieka i człowieka do Boga; perswazyjność, polegająca przede wszystkim na stosowaniu

wyrazów wartościujących, schematyzujących, zachęcających i nakazujących; a także hieratyczność, czyli osiągnięcie patosu dzięki wykorzystaniu poetyzmów i archaizmów. Natomiast nieporadności językowe (głównie składniowe), zauważalne w najstarszych modlitewnikach, z modlitewników nowszych zostały w znacznym stopniu usunięte.

Analiza języka 6 różnych wydań z lat 1785–1901 wejherowskiej *Drogi do nieba...* prowadzi do wniosku, że pod względem zasobu słownikowo-frazeologicznego polszczyzna wejherowskich kalwaryjek zgodna jest ze stanem utrwalonym w XIX-wiecznych tekstach religijnych pochodzących z innych regionów Polski i nie wykazuje cech regionalnych specyficznych dla Pomorza, co wynika z troski autorów tekstów o czysty i poprawny język wolny od naleciałości gwarowych, jaki według norm ówczesnej poetyki powinien charakteryzować teksty o tematyce religijnej.